

232 Numaralı Defter Örneğinde Harp Tarihi Araştırmalarında Ordu Ruûs Defterlerinin Önemi Üzerine Bir Deneme (XVI. Yüzyıl)*

An Essay on the Importance of the Army Ruûs Registers in
War History Studies in the Example of Ruûs Register No:
232 (XVI. Century)

Songül ŞENLİK**

Öz

Tarih alanında ağırlıklı siyasî, ekonomik ve sosyal tarih araştırmaları yapılırsa da milletlerin çok önemli bir değeri olan askerî tarih son yıllarda akademik camiada dikkat çekmektedir. Günümüzde kendisine önemli bir yer bulan Türk harp tarihi araştırmaları daha çok XVIII. yüzyıl sonrasına aittir. Bu durumun sebeplerinden biri şüphesiz kaynaklara ulaşım imkânıdır. Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşrada tuttuğu kayıtlar dışında askerî harekât sürecinde serdar tarafından cephede tutulan kayıtların da incelenmesi tarih araştırmalarına değerli bilgiler sunacaktır. Osmanlı coğrafyasındaki devlet görevlilerinin atamalarının büyük bir bölümü ruûs defterlerine kaydedilirdi. Ruûs defterlerinin bir çeşidi, ordu seferde iken serdar nezaretinde oluşturulmuş ordu ruûs defterleridir. Bu çalışmada XVI. yüzyılın son çeyreğinde vuku bulmuş Osmanlı – Safevi savaşları örneğiyle sefer sürecinde kaydedilmiş ruûs kayıtları incelenmeye çalışılacaktır. Bu tür defterlerin harp teknikleri, iaşe, ikmal ve lojistik, alanlarına ve askerî harekâtın anlaşılmasına katkısı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ordu Ruûsu, Özdemiroğlu Osman Paşa, Askerî Harekât, Harp Tarihi, Tıbbî Bitkiler.

* Bu makale Prof. Dr. Mahmut Ak danışmanlığında hazırlanmış 232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014 künyeli yüksek lisans tezinden üretilen bir makaledir.

** Doktora öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi. E-posta: songulsenlik[at]hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5347-4259.

Geliş Tarihi/Received: 11.01.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 17.04.2023

Abstract

Although researches on political, economic and social history have been carried out mainly, military history, which is actually a very important value of nations, it draws attention in the academic community in recent years. Studies on the Turkish war history, which has found an important position today, mostly belong to after the XVIII. century. One of the reasons for this situation is undoubtedly access to resources. In addition to the records kept by the Ottoman Empire in the center and provinces, examining the records kept by the serdar during the military operation, will provide valuable information for history researches. Most of the appointments of state officials in the Ottoman geography were recorded in the ruûs registers. One of these registers is the army ruûs registers, which were kept under the supervision of the serdar while the army was on campaign. In this study, it will be tried to examine the ruûs records recorded during the Ottoman-Safavid wars that took place in the last quarter of the XVI. century. Also, the contribution of such registers to the understanding of warfare techniques, subsistence, supply, logistics, and military operations will be tried to be revealed.

Keywords: Army Ruûs Registers, Ozdemiroglu Osman Pasha, Military Action, War History, Medicinal Plants.

Giriş

Pek çok etkenin rol aldığı tarih yazımında ülkelerin askerî tarihlerinin araştırılması son derece önemlidir. Türk harp tarihi alanında Feridun M. Emecen tarafından kaleme alınmış *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Gabor Agoston tarafından kaleme alınmış *Osmanlı Muharebe Taktikleri Üzerine Bazı Gözlemler* ve Rhoads Murphey'in *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700* isimli eserler öncü çalışmalardır¹. Osmanlı harp düzeni ile ilgili çalışmalar çok az olmakla beraber² Osmanlı askerî

---

¹ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010; Gabor Agoston, "Osmanlı Muharebe Taktikleri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, yay. haz. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 65-77, Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2010.

² Turgay Koçak, *Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Askerî Harekât Alanı ve Muharebeler (1578-1590)*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans

tarihi üzerine yönelik çalışmalar artmaya başlamıştır³.

İncelediğimiz defterin yazıldığı dönem dikkate alındığında, Osmanlı - Safevi savaşları özelinde yapılan az sayıda değerli çalışma ile Osmanlı harp düzeni araştırılmıştır. Ömer İşbilir tarafından 1996 yılında hazırlanmış “XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri” adlı doktora tezi, harp tarihi araştırmaları açısından öncü ve değerli bir yere sahiptir⁴. Serdar Genç tarafından 2012 yılında kaleme alınmış “Osmanlı – Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725” adlı doktora tezi, ilgili konuda kıymetli bilgiler sunmuştur⁵. Turgay Koçak tarafından hazırlanmış “Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Askerî Harekât Alanı ve Muharebeler (1578-1590)” isimli yüksek lisans tezi ise 232 numaralı ruûs defterinde de kayıtlı olan savaşların askerî hareket açısından tahlilini içermektedir.

Askerî tarihin konularından bazıları askerî strateji, muharebeler, teşkilat, istihbarat, askerî personel konuları, sefer ve lojistik, moral, askerî coğrafya ve topografya, ayaklanmalar, askerî psikoloji, harp ekonomisi, harp felsefesi gibi başlıklardır⁶. Bu başlıklar dikkate alındığında, ordu seferdeyken tutulan ordu ruûs defterlerinin bu konularda detaylı bilgiler içerdiği görülmektedir.

Evkâf ve hazineden maaş alan tüm devlet memurlarının tayin işlemleri ruûs defterlerine kaydedilirdi⁷. Arapça “baş” anlamındaki “re’s”

Tezi, İstanbul 2016, s. 8.

³ Türk harp yazıcılığını gelişim ve kaynakları için bkz. Levent Ünalp, “Türk Harp Yazıcılığına ve Askeri Tarih-Harp Tarihi Konularına İlişkin Değerlendirme”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı 40 (2018), s. 64-80. Ayrıca bkz. Serdar Cem Sediroğlu, “Türk Tarihçiliğinin İlgili Bekleyen Alanı: Askeri Tarihçilik”, *Gaziantepe Üniversitesi Journal Of Social Sciences*, Sayı 4 (2021), c. 20, s. 2055-2074.

⁴ Ömer İşbilir, XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1997.

⁵ Serdar Genç, *Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012.

⁶ Muzaffer Erendil, *Askeri Tarih ve Türklerde Askeri Tarih Çalışmaları*, Genekurmay Basımevi, Ankara 1990, s. 9.

⁷ Ruûs defterleri, muhtevası ve gelişimi hakkında bkz. Nejat Göyünç, “XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 22 (1967), c. 17, s. 17-39. Defterhane'nin işleyişi hakkında bkz. Erhan Afyoncu,

kelimesinin çoğulu olup “başlar” anlamına gelen ruûs kelimesi, evrak anlamında da kullanılmıştı. Ruûs kaleminde yazılan ruûs tezkirelerinin beratı Beylikçi Kalemi’nden çıkardı⁸. Ruûs kisedarının amiri olduğu Ruûs Kalemi’nde tutulan Ruûs Kalemi ruûsları, Şeyhülislâm, İstanbul, Eyüp, Galata Üsküdar kadıları, Babü’s-saade ağası ile vakıflara ait vazifelilerin ve kale muhafızı neferlerin kaydedildiği ruûslardır⁹. Diğer bir ruûs çeşidi olan Rikâb ruûsları iki tanedir. İlki olan Küçük Ruznamçe ruûsları, kapıcılar, avcı bölükleri, Dîvân-ı Hümâyun kâtipleri, çaşnigirler, İstanbul’da bulunan Dîvân çavuşları ve müteakid müteferrika ruûslarıdır. İkincisi olan Piyade ruûsları ise saray aşçıları, alemdârlar, mehterler, Dîvân-ı Hümâyun sakaları, hassa çamaşırcıları, saraya ait sanatkârlar, Eski Saray ve Galatasaray kapıcıları, Anadolu kalelerindeki zabitler, tersane mensupları, saray doktorları, esnaf kethüdaları ve mukataa kâtiplerine ait ruûslardır¹⁰. Ayrıca sadrazamların kendi dairelerinde topladıkları İkinci Dîvanı’nda yaptıkları tevcihlerin kaydedildiği İkinci Ruûsu adındaki defterler vardı¹¹. Ordu ruûsları seferde olan kapıkulu süvari bölüklerine, cebeci, topçu, top arabacı ve ulûfeli müteferrikalara ait ruûslardır ve sefer zamanında sadrazam tarafından kaydettirilirdi¹². Bunların dışında serdar olarak tayin edilen vezirler, Ruûs Buyurulduzu adı verilen defterlere hükümdar adına yaptıkları tevcihleri kaydederler, bunlar temize çekilerek İstanbul’a gönderilirdi.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) 986 Numaralı Kamil Kepeci (KK.d) Tasnifi kataloğundaki ruûs defteri sayısı 112 adettir¹³. Dîvân-ı hümâyun Ruûs Kalemi Defterleri adedi 261’dir¹⁴. 980 numaralı Bâb-ı âsafî Defterleri Kataloğu’nda 266 adet Ruûs defteri parçası vardır¹⁵. 592 numaralı Sadaret Defterleri Kataloğu Dîvân-ı Hümâyun

---

“Defterhane”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1994, s. 100-104.

⁸ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 287.

⁹ Midhat Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 286.

¹⁰ Midhat Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 286-287.

¹¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 22.

¹² Midhat Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 286.

¹³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2017, s. 73.

¹⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 70.

¹⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 70.

Kalemlerine Ait Muhtelif Defterler serisi içinde Ruûs defterleri mevcuttur¹⁶. *Kamil Kepeci Tasnifi* dâhilinde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şirvan seferine ait beş adet ordu ruûs defteri vardır. Bu defterlerden 232, 233, 234 numaralı Ruûs defterleri H. 986-987 / M.1578-1579 tarihli, 235 ve 236 numaralı Ruûs defterleri ise H. 987-988 / M. 1579-1580 tarihli dirler.

Ruûs defterlerinde içerik olarak en çok görev tevcihleri görülmektedir. Defterdar, beylerbeyi, sancakbeyi, müderris, çavuş, çavuşbaşı, dizdar, kethüda, asesbaşı, hekimler gibi memurlar, Yeniçeri ocağından olup bölüğe çıkanlar, vakıflar bünyesinde çalışanlar¹⁷, toplumdaki sosyal ve ekonomik yönden korunmaya muhtaç olanların da dâhil olduğu kayıtlar bunlardan başlıcalarıdır. Bununla beraber devletin taşra ve merkez teşkilâtlarının teşekkülü bu defterlerden tespit edilebilmektedir¹⁸. Bu kayıtlar Dîvân-ı Hümâyun toplandığında oluşturulduğu gibi bu toplantılar dışında yapılanlar da haber verilerek kaydedilirdi¹⁹. Sayıları az olsa da Dîvân toplantılarında yazılı veya sözlü arzlarla verilmiş cevaplar ve bazen ferman özetleri ile hüküm sûretleri de Ruûs defterlerinde bulunmaktadır²⁰. Ruûs defterleri hakkında Nejat Göyünç'ün 1967 yılında kaleme almış olduğu makalesi temel bir kaynaktır. Sonrasında bu defterler hakkında detaylı bilgilerin bulunduğu doktora tezini 2003 yılında bilim dünyasına sunan Bilgin Aydın tarafından bu alanda yeni çalışmaların önu açılmıştır²¹. Ruûs defterlerinden *A.RSK.d* 1482²², 1509²³, 1572²⁴, *KK.d*

¹⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 70.

¹⁷ Ruûs defterlerinin vakıf atamaları açısından önemi hakkında bkz. Ülkü Yancı, "1576 Numaralı Defter Örneğinde Ruûs Defterlerinin Vakıf Atamaları Açısından Önemi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 53 (2020), s. 47-66.

¹⁸ Bilgin Aydın, Rifat Günalan, "Ruûs Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 38 (2011), s. 37.

¹⁹ Nejat Göyünç, "XVI. yüzyılda Ruûs", s. 21.

²⁰ Nejat Göyünç, "XVI. yüzyılda Ruûs", s. 22-23.

²¹ Bilgin Aydın, *Osmanlı Bürokrasisinde Divân-ı Hümâyun Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2003.

²² Nedim Özer Höşol, *1482 Numaralı Ruûs Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2019.

²³ Büşra Gürbüz, *1509 Numaralı Ruûs Defteri (1048-1049/1638-1639) Tahlil ve Metin*, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane 2020.

²⁴ Ahmet Balibey, *A.RSK 1572 Numaralı ve 1735-1736 Tarihli Bâb-ı Asafî Ruûs Kalemi Defteri* (s. 50-95) *Transkripsiyon-Değerlendirme*, Fırat Üniversitesi Sosyal

217²⁵, 232²⁶, 271²⁷, *A.DVN.RSK.d* 217²⁸ ve *A.DVN.MHM.d* 002²⁹ numaralı defterler akademik camiaya kazandırılmıştır. 232 Numaralı Ruûs Defteri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), *Kamil Kepeci* tasnifinde *KK.d* kodlu olup sıra numarası 0232'dir. 407³⁰ sayfa olan defter 1-10 Şaban 986 / 1-10Ekim 1578 ile 11-20 Receb 987 / 11-20 Ağustos 1579 tarihleri arasındaki kayıtlara sahiptir.

Ruûs defterleri üzerine yapılan akademik çalışmalar henüz yeterli sayı ve çeşitlilikte değildir. Uzun yıllar içerisinde değişim ve dönüşümünü gerçekleştirmiş Osmanlı bürokrasisinde kayıtların da zamanla uzmanlaşmış birimlerde tutulmuş olması zengin içerikli tarihî kaynakları önümüze sermiştir. Askerî harekât sırasında sefere götürülen defterlerin türü, uygulamanın usûl ve işleyişi, tarihî seyri henüz açıklık kazanamamıştır³¹. Dolayısıyla ordu ruûslarının tarihi gelişimi ve defterlerin tutulma biçimlerine dair yeterli literatüre sahip değiliz.

Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2011.

²⁵ Defter, iki ayrı tezde incelenmiştir. Hakan Savun, Kamil Kepeci 217 Numaralı Ruûs Defteri (Metin-Değerlendirme, s. 1-100), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2019 ve Anıl Kır, 217 Numaralı Ruûs Defteri (Metin-Değerlendirme, s. 101-202), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2019.

²⁶ Songül Şenlik, 232 Numaralı Ruûs Defteri (Metin-Değerlendirme), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014. Bu makale, tarafımdan hazırlanmış adı geçen tezden üretilmiştir.

²⁷ Aysun Yılmaz, 271 Numaralı Ruûs Defteri (1069–1071/1659–1660) Tahlil ve Metin, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane 2020.

²⁸ Dilek Arıboğa, 217 No'lu Ruûs Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2019.

²⁹ Defter mühimme defterleri arasında kaydedilmişse de gerçekte ruûs defteridir. İlgili defter iki ayrı tezde incelenmiştir. Havva Merve Çıtak, 1556-1557 (H.963-964) Tarihli Divânı Hümâyûn Ruûs Defteri (s. 1–125) Metin-Değerlendirme-Dizin, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2015 ve Fatih Karabulut, 1556–1557 (H.963–964) Tarihli Divânı Hümâyûn Ruûs Defteri (s. 126-243) Metin-Değerlendirme-Dizin, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2015.

³⁰ 97. ve 98. sayfaların bulunduğu varak hasarlıdır. Atlama yapılan sayfalar: 137'den-140'a ve 339'dan-360'a. Boş olan sayfalar ise 1, 2, 403, 406 numaralı sayfalaradır.

³¹ Feridun M. Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Tarih Araştırmaları Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 241.

Elimizdeki defter doğu seferi esnasında tutulduğundan, doğu hudut kalelerine ait mevâcib defterlerinin³² içeriklerine destek olabilecek kayıtlara sahiptir. Ordu ruûs defterlerinin serdar nezaretinde cephede tutulduğunu biliyoruz. 232 Numaralı defterin üçüncü sayfasında “*Merhum Osman Paşa ruûsıdır*” ifadesi vardır. Osman Paşa, 986 yılı Receb ayının evâhirinde Şirvan’a varmış olduğundan³³, defter Osman Paşa Şirvan’da iken kaydedilmiştir. Mühimme defterine benzer olarak hükm-i şerif, nâme-i hümayun ve nişan suretleri içeren defterin tamamı, ruûs defteri özelliklerine uygun olarak çift sütun sistemiyle, dîvânî hat ile yazılmıştır. Bazı ulûfelilerin ulûfe miktarları dîvânî rakamlarla yani siyâkat hattı ile yazılmıştır. Defterde bulunan ve Osman Paşa adına 986 ve 987 yıllarının tarih düşürüldüğü manzume ise sülûs hattı ile yazılmıştır. Bazı hükümlerin üzerinde kâtip rumuzları bulunan defterde az sayıda da olsa yazım hatası, düzeltme, iptal hükümleri vardır. Defterdeki kayıtlar günü gününe tarih verilerek, çeşitli bilgiler derkenara benzer not gibi kaydedilerek düzenli ve sistematik bir şekilde kayıtlar tutulmuştur³⁴. Makalemiz, ordu ruûs kaydı olmasından hareketle incelediğimiz defterin verileri ışığında, dönemin savaş pratiklerinin kayıtlara yansımalarını incelenmeyi hedeflemektedir.

1. Defterde Yer Alan Kayıtlara Genel Bakış

II. Bayezid, I. Selim ve I. Süleyman dönemlerindeki mücadelelerin ardından³⁵ 1555 Amasya Antlaşması³⁶ ile sakin bir döneme giren Osmanlı-İran münasebetleri, 1578 yılındaki sefer ile

---

³² Hudut kaleleri mevâcib defterleri hakkında bkz. Orhan Kılıç, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı 31 (2012), s. 87-128.

³³ Yunus Zeyrek, *Tarih-i Osman Paşa*, Ankara 2001, s. 28.

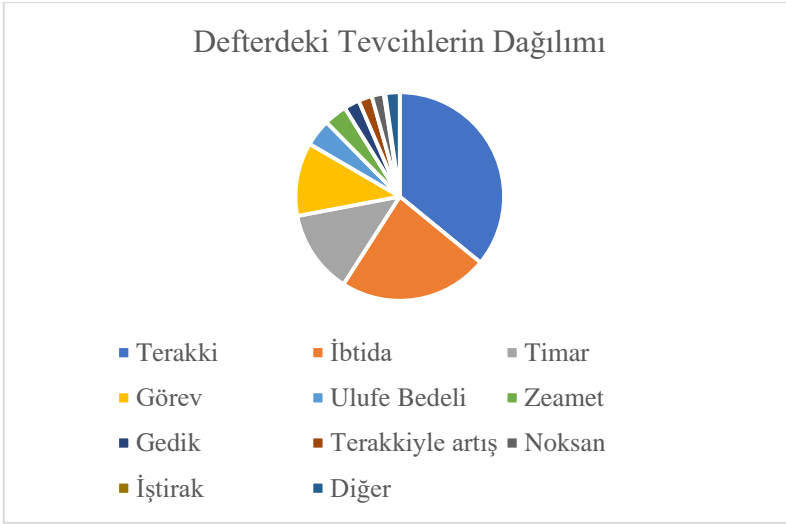
³⁴ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), *Kamil Kepeci Tasnifi (=KK.d) Ruûs Defteri*, 232, s. 51, 10 L 986 [10 Aralık 1578], “*Dizdâr olup Demirkapu’ya (...?) bugün geldim*”. Defter bundan sonra *Ruûs Defteri*, 232 şeklinde kısaltılarak yazılacaktır.

³⁵ Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki ilişkiler hakkında bkz. Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001 ve Faruk Sümer, *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

³⁶ Feridun Emecen ve İlhan Şahin, “Amasya Antlaşması”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1991, s. 4-5.

yeniden hareketlenmiştir³⁷. Sokullu Mehmed Paşa askerî ve maddî yönlerden büyük sıkıntı getireceği için bu sefere olumlu bakmasa da Kıbrıs Fatihî olarak anılan Lala Mustafa Paşa ve Mısır Valisi Koca Sinan Paşa, bu sefere çıkılmasını istedikleri gibi sefere serdar olmayı da istemişlerdi. Seferin önemi gereği tek cephe değil, iki cephede muharebeye karar verilmişse de kararın alınmasındaki ana sebep iki serdar arasındaki süregelen çekişmeydi³⁸.

Ordu ruûsu olması nedeniyle diğer ruûs defterlerinden ayrılan *KK.d. 232 Numaralı Ruûs Defteri*'nde kayıtlı 4229 tevcih hükmü, türlerine göre sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bu kayıtların 1550'si terakkî, 1000'i ibtida timar, 558'i timar, 492'si görev, 181'i ulufe bedeli timar, 154'ü zeamet, 91'i terakki sonucu zeamete dönüşen timar, 103'ü gedik, 85'i noksan timar, 10'u iştirak timar ve 96'sı muhtelif kayıtlardır. Biz burada tüm kayıtları değil sadece sefer şartlarının, çeşitli atamalar üzerindeki etkisini gösterebilen kayıtları inceleyeceğiz.

Grafik 1: BOA, *KK*, 232 Numaralı Ruûs Defteri'nde Kayıtlı Tevcihlerin Türleri

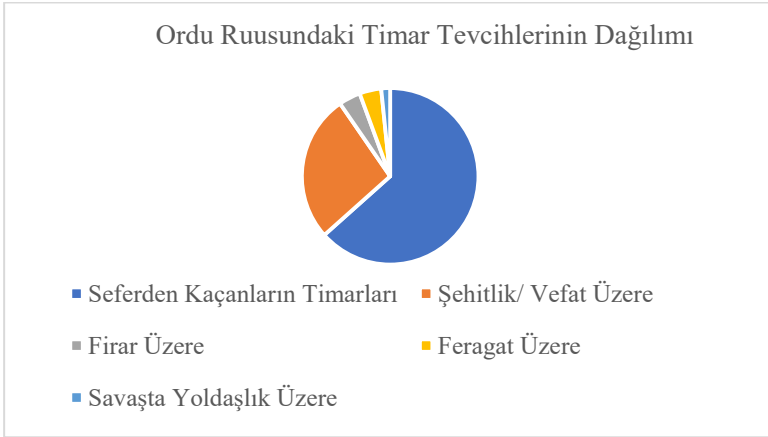
³⁷ Bu dönemdeki Osmanlı Safevi ilişkileri hakkında detaylı bibliyografya için bkz. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 463-465.

³⁸ Bekir Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara 2003, s. 73-74.

2. Timar Tevcihlerinin Dağılımı

Osmanlı malî düzeninin temel taşlarından olan timar³⁹ atamalarına baktığımızda, seferde firar eden, muhafazada kalmamış /sefere katılmamış⁴⁰ olanların timarlarının ellerinden alınarak, sefer esnasında çeşitli şekillerde mücadeleye dâhil olarak yararlık gösteren kişilere verildiği açık şekilde görülmektedir. Bu kayıtlarda firar eden askerlerin hangi görevlerde oldukları da kaydedilmiştir. Örneğin, Karahisar-ı Şarki, Harpurut, Trabzon⁴¹ alaybeyleri firar ettikleri için bu vazifeye başkaları atanmıştır. Bu timar tevcihlerinin içinde ayrıca şehit olmuş⁴² veya vefat etmiş⁴³ kişilerin timarları da vardır. Padişah tarafından bizzat katılım sağlanmayan seferlerde tutulan defterler, bozulma emareleri gösteren timarlı sipahilerin teftişini, yoklamasını ve sair mevzuatı daha iyi ve hızlı bir şekilde gerçekleştirmeyi sağlamaktaydı⁴⁴. Sefere katılmayanların ya da sefer sırasında firar edenlerin tespit edilmiş olması ise adeta berat yoklaması yerine geçmiştir. Defterdeki timar kayıtları sefer sürecine katılan askere uygulanan ceza ve ödül sistemini aydınlatması açısından değerlidir.

Grafik 2: BOA, KK, 232 Numaralı Ruûs Defteri'nde Kayıtlı Timar Tevcih Sebepleri

³⁹ Timar sistemi hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Timar”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12/1, İstanbul 1979, s. 286-333.

⁴⁰ 372 kişinin timarı bu sebeplerden dolayı mahlûldür.

⁴¹ *Ruûs Defteri*, 232, s. 53, 55, 61.

⁴² 25 kişinin şehitlik üzere timarı mahlûl olmuştur.

⁴³ 125 kişinin vefatı ile timarları mahlûl olmuştur.

⁴⁴ Feridun M. Emecen, “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, s. 245.

3. Terakki Tevcihlerinin Dağılımı

Kelime anlamı yukarı kalkma, yükselme olan terakkî⁴⁵, Osmanlı Devleti'nde zam yerine kullanılan bir tabir olup daha çok muharebelerde yararlık gösterenlere verilir⁴⁶. Terakkî tevcihlerinden muharebe esnasında çeşitli yararlılıkları olanlara verilenlerin sayıca fazla olması, 232 numaralı ruûs defterinde de dikkati çekmektedir. Sonrasında, en çok terakkî tevcihi sebepsiz yapılmıştır. Muhafazada kalmayan veya firar edenlerden mahlûl dirlikler de terakkî olarak verilenler arasında sayıca fazladır. Son olarak ise yarar baş ve dil getirenler terakkî ile en çok ödüllendirilenlerdir. Ayrıca hazine ile gelenlere⁴⁷, kale tamir edenlere⁴⁸, Hazar Denizi'ne çıkan gemileri tamir edenlere⁴⁹ terakkî verildiği gibi ve muhtelif sebeplerle de terakkî tevcihi yapılmıştır. Örneğin, Tokmak Sultan'ın defterdarının başını kestirip mührünü ve defterlerini Serdar'a teslim eden Erzurum timar defterdarına yüklü miktarda terakkî verilmiştir⁵⁰.

Tüm bu tevcihler arz sahiplerinin talebi ile yapılmıştır. Arz sahibi olan kişiler ise seferin olumlu olarak sonuçlanmasında pay sahibi olmuş komutanlardır. Arz sahiplerine baktığımızda, Erzurum beylerbeyi, Ruha, Kiğı, Siverek, Harpurut sancakbeyleri, Maraş, Çapakçur, Samakov, Kars ve Malatya alaybeyleri ile Kırım hanının fazlaca aktif oldukları görülmektedir. Osman Paşa tarafından, arz sahiplerinin talepleri yerine getirilmiş, seferin başarıya ulaşması için yoğun çaba sarfedilmiştir.

---

⁴⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 1082.

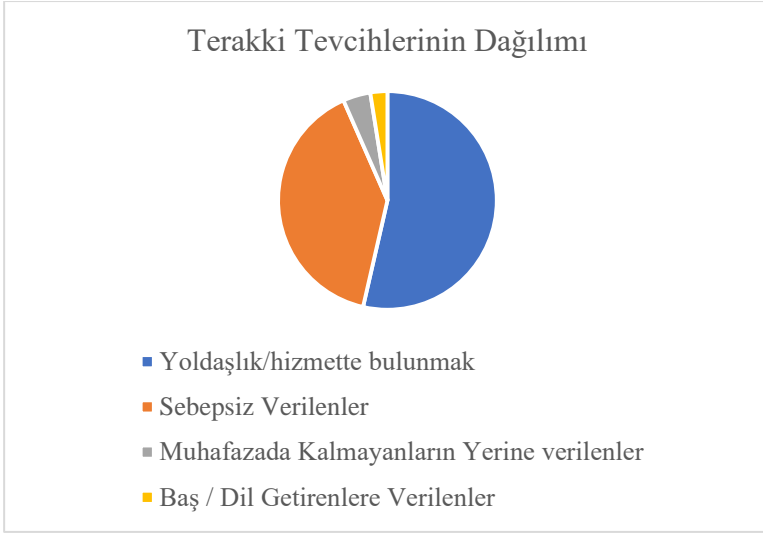
⁴⁶ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, c. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 458.

⁴⁷ *Ruûs Defteri*, 232, s. 131, 24 M 987 [23 Mart 1579].

⁴⁸ *Ruûs Defteri*, 232, s. 251, 17 R 987 [13 Haziran 1579].

⁴⁹ *Ruûs Defteri*, 232, s. 224, Gurre-i Rebiülahir [28 Mayıs 1579].

⁵⁰ *Ruûs Defteri*, 232, s. 24, 18 Şaban 986 [20 Ekim 1578]. Defterdar Hızır'a verilen terakki miktarı 30.000 akçedir.

Grafik 3: BOA, KK, 232 Numaralı Ruûs Defteri'nde Kayıtlı Terakki Tevcih Sebepleri

4. Güzergâh

Osmanlı serdarlarının büyük başarı ile uyguladıkları menzil sistemi uzun sefer süreçlerinin getireceği olumsuzlukları ortadan kaldırmaktaydı⁵¹. Örneğin 1578 yılında vuku bulan Şark Seferi için İstanbul'dan yola çıkılmış ve Mustafa Paşa, yeniçerileri İzmit – Çorum – Sivas üzerinden Erzurum'a göndererek karşılaşılabilecek güçlükleri en aza indirmişti⁵². Kendisi ise beraberindeki askerler ile Konya'ya uğrayarak Hz. Mevlâna'yı ziyaret etmişti⁵³. Bu durum askerlerin manevi yönden doyurulması ve geçiş yolları üzerindeki hazırlıkların kontrolü açısından önemlidir. Osmanlılar Anadolu sağ kol güzergâhı olan Üsküdar-Gebze-Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana ve Antakya üzerinden Suriye, Mekke ve Medine'ye ulaşırdı. Şark seferi içinse orta kol üzerindeki Merzifon'dan sonra sol kola geçiş ile Erzurum üzerinden İran coğrafyasına geçiş sağlanırdı. 1578 yılındaki İran seferi ise, iki serdarlı

⁵¹ Menzil sistemi hakkında bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara 2004, s. 159-160.

⁵² Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 48-49.

⁵³ Konya özelinde Osmanlı menzilleri hakkında bkz. Cemal Çetin, "İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 21 (2007), s. 295-344.

bir sefer olmasının yanı sıra iki güzergâhın birleştiği bir sefer olma özelliği taşımaktadır. Defterin askerî harekât anlamında verdiği en detaylı bilgi ordunun çizmiş olduğu güzergâhın kaydedilmesidir. Defterde “Der-Beyân-ı Konakhâ” başlığı ile Üsküdar’dan Erzurum’a kadar geçilen ve kalınan yerler kaydedilmiştir. Yer adlarının o yıllardaki kullanımı da açıkça görülmektedir. Bu kayıtlar incelendiğinde aşağıdaki bilgilere ulaşılmıştır:

İstanbul’dan Erzurum’a kadar kaydedilen güzergâh:

Üsküdar⁵⁴, Pendik, Çayırlı Köprü⁵⁵, Gökbize⁵⁶, Dilçayırı⁵⁷, Hereke, Sazlı, Çınarlı, Köprü⁵⁸, Kazıklı, Minareliköy, İznik, Dağeteği, Yenişehir, Akbıyık, Pazarcık, Kasım Paşa, İnöni, Çavdarköy, Kalburcu, Saka, Döver, Ağören, Selim Gölü, Çavuş, Çobanlu, Beynkavak, Çay, İshaklı, Akşehir, Abdullah Baba, İlgin, Hatunsaray, Suluzengi, Keriz, Gümce, Konya, Pınarioğlu, Hayreddinlü, Akşehir, Kurugöl, Obruk, Nakarazen, Niğde, Büğet, Karahisar-ı Develü, İncesu, Kayseriyye, Yarasıma, Sultanhanı, Çubuk, Şehirkala, Latifhanı, Danişmend Özi, Sivas, Köydin, Koçhisar, Ağnodözi, Ayaşini, Şeyhhamdi, Akşehir ovası, Süşehri, Uçlar deresi, Yassıçemen, Devekorusu, Akdeğirmen, Penirc[i], Petek, Cinis⁵⁹, Çermik, Erzurum, Söğüdü.

İstanbul’dan Erzurum’a varıncaya kadar geçilen yerlerle ilgili verilen bilgiler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Şam, Diyarbekir ve Haleb’e mektup gönderilen yer⁶⁰ Çayırılı Köprü’dür.
- Gökbize’den geçilip Dilçayırı’na, Hereke’den geçilip Sazlı’ya

---

⁵⁴ Kızıl Ada karşısıdır. *Ruûs Defteri*, 232, s. 400. Kızıl Ada olarak kaydedilen yer bugünkü Adalar ilçesidir.

⁵⁵ Bugünkü Çayırova.

⁵⁶ Gebze. Tarafımızdan Gökbize olarak okunan Gebze adı devlet arşivleri yer adları kataloğunda “Gekbuze” olarak geçmektedir. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 189.

⁵⁷ Dilovası.

⁵⁸ İznikmid kurbundadır. *Ruûs Defteri*, 232, s. 400.

⁵⁹ Cinis’de Özdemiroğlu Osman Paşa Serdar’a katılmıştır. Bu aşamadan sonra, dönemin Osmanlı-Safevi savaşının kahramanı Osman Paşa’dır.

⁶⁰ Bu konakda erkândan Mustafa Çavuş Şam’a ve Diyarbekir’e ve Haleb’e gitmiştir. Mektûblar virildi. Hazîne ve zahîre için. Fî 23 S [sene] 986. *Ruûs Defteri*, 232, s. 400.

gidilmiştir.

- Köpri, İznikmid'in yakınındadır.

- Dağeteği, Çavdarköy, Abdullah Baba'da kalınmamıştır.

- Pazacık'ta bir gün⁶¹, Konya'da iki gün, Sivas'da bir gün, Çobanlı'da⁶² ise sadece gece kalınmıştır. Suluzengi ve Gümçe'de de konulmuştur.

Erzurum'dan Tiflis'e kadar geçilen güzergâh ise "Erzurum'dan Tiflis'e Vâki Olan Konaklardır" başlığı ile deftere kaydedilmiştir⁶³. Bu güzergâh ise şöyledir:

Hasan Kalesi⁶⁴, Çoban Köprüsü⁶⁵, Arıdost, Zan, Tomadamı, Yasamal, Kızılgedüğün, Göl-i Ardahan, Büyük Ardahan, Gülinav, Varaza Ülkesi. Bu yerler için daha az bilgi verilmiştir. Bu bilgiler Yasamal⁶⁶ adlı yerin, Aksakkul oğlu yurdu olduğu ve Tiflis'e Varaza Ülkesi'nden varıldığıdır⁶⁷.

5. Sefer Hazırlıkları, Lojistik, Teçhizat ve Diploması

Geniş bir coğrafyada yapılan seferlerin başarısı için gelişmiş bir haberleşme ağı ve komutanların iş birliği gerekmektedir. İran'daki gelişmeleri öğrenip planlı hareket etmek adına bölgeye casuslar yollanmış ve bilgi alınmış⁶⁸, ahabâr-ı sahiha⁶⁹ ve yarar diller getirenlere ödüller verilmiştir⁷⁰. Örneğin, Emir Han Savaşı'nda İran askerinin

---

⁶¹ Bozüyük-Bilecik.

⁶² Çobanlar-Afyonkarahisar, Tahir Sezan, *Yer Adları Sözlüğü*, s. 130. Tarafımızdan "Çobanlı" olarak okunmuştur.

⁶³ *Ruûs Defteri*, 232, s. 402.

⁶⁴ Pasinler.

⁶⁵ Köprüküy.

⁶⁶ Bakü'dedir.

⁶⁷ Andan üç konakta Tiflis'e varılır. Gürcü içinden giden yoldur. *Ruûs Defteri*, 232, s. 402.

⁶⁸ Selaniki Mustafa Efendi; *Tarih-i Selaniki (971-1003/1563-1595)*, yay haz. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989, s. 116

⁶⁹ Şirvan gılmanlarından olup Bakü'den Demürkapı'ya gelerek ahabâr-ı sahiha getiren gılmana ulufesi bedeli timar buyurulmuştur. *Ruûs Defteri*, 232, s. 84, 20 Zilkade 986 [18 Ocak 1579].

⁷⁰ Örnek olarak bkz. *Ruûs Defteri*, 232, s. 24, 78.

gördüğü zararları ulaştırın Cafer [b.] Abdullah'a 2.000 akçe terakkî ihsan edilmiştir⁷¹. Kür Nehri kıyısına kadar itilen düşmandan yarar diller elde edilmiştir. Adil Giray Sultan'ın adamlarından Şirvan gönüllülerinden Hasan, Aras Han Savaşı'nda düşman birliklerini Kür Nehri'ne kadar kovalamış, baş ve yarar dil getirmiş, bahadırlığı ve yaranlanması neticesinde kendisine ulufesi bedeli zeamet tevcih edilmiştir⁷².

1578 İran seferinde bir ilk yaşanmış, Erzurum, Halep ve Diyarbakır'da meydana gelen zahire sıkıntısı nedeniyle Doğu seferi için Rumeli'den; haraca mahsuben Boğdan, Eflak ve Tuna yalılarında zahire temini istenmiştir. Eflak ve Boğdan'dan gelen zahire Karadeniz ve Trabzon'a Tuna Nehri vasıtası ile ulaştırılmıştır⁷³. İstanbul'dan Erzurum'a gitmek üzere seçilmiş olan güzergâhta, Çayırılı Köprü'ye geldiğinde devlet erkânından Mustafa çavuş, hazine ve zahire temini amacıyla Halep, Diyarbakır ve Şam'a gitmiştir⁷⁴.

Savaş malzemelerinin Trabzon üzerinden Erzurum'a nakliyatı esnasında görev yapan Ramazan'ın timarı, yapılan terakkî ile zeamete dönüştürülmüştür⁷⁵. Barut taşınması esnasında Şirvan yeniçerilerinden yayabaşı, serbölük, seroda ve çavuşlar hizmet etmişlerdir⁷⁶.

İstanbul'un fethi ile Osmanlı ordusunun aktif olarak meydan muharebelerinde de kullandığı top teknolojisinin yanında, ateşli silah kullanımı sebebiyle silah teknolojisi bakımından çağdaşlarından geri değildi⁷⁷. Muharebe sırasında kullanılan silah teknolojisi hakkında bazı bilgiler ordu ruûs defterlerinden edinilebilir⁷⁸. Şirvan yeniçerilerinden bir

---

⁷¹ *Ruûs Defteri*, 232, s. 25.

⁷² Ebubekr Mirza arzıyla gerçekleşmiş olan bedeli zeamet tevcihi hakkında bkz. *Ruûs*, 232, s. 125.

⁷³ Ömer İşbilir, XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri, s. 62.

⁷⁴ 23 Safer 986 tarihli kayıta Çavuş Mustafa'nın adı geçen şehirlere, ordu Pendik'te iken gittiği yazılmışsa da hemen sonraki kayıtla bu durum düzeltilmiştir. Bkz. *Ruûs*, 232, s. 400.

⁷⁵ *Ruûs Defteri*, 232, s. 18.

⁷⁶ *Ruûs Defteri*, 232, s. 176, 14 S 987 [12 Nisan 1579].

⁷⁷ Turgay Koçak, Osmanlı Safevi Mücadelesi, s. 97.

⁷⁸ *Ruûs defterlerinde atama kayıtlarındaki detaylarda kullanılan silahların zikredildiği de görülmüştür. Örnek olarak "Kandiye Kalesi muhasarasında vaki olan menzilde iki seneden beri mevcud olub kumbara ile sol ayağı mahruc olmağla ...", BOA, KK.d.,7516*

serpiyade, Emir-Han Savaşı'nda üç düşman askerini tüfenk ile öldürüp daha fazla sayıda askeri de yaralamıştır⁷⁹. Kâtip Mehmed, Aras-Han Savaşı'nın ardından geride kalan piyadeler ile şeşhane ve sair cephaneliği yağma etmek için gelen düşman birliklerini dağıtmıştır⁸⁰. Top arabacıları cemaatinden bir şakird ise Kaytak Savaşı'nda bir kişiyi katlettiği için terakki almıştır⁸¹.

Osmanlı ordusu sefere giderken muazzam bir alayla giderdi. Sefere katılan memurların çeşitliliği ise devletin gelişmiş bürokrasisini göstermektedir. Barış zamanlarında başkentten yapılan tüm bürokratik işlemlerin cephede de aksamadan sürdürülmesi muazzam bir teşkilât tecrübesine dayanmaktaydı. Ordu ruûs defterinde, seferde orduya eşlik eden hazine-i amire görevlileri, vaiz, amedci, mehteran bölüğü gibi vazifeliler hakkında bilgiler de mevcuttur. Örneğin Mustafa Paşa Şark seferine çıktığında ordu için tahsis edilen deve sayıları aşağıdaki gibidir:

Devenin Tahsis Edildiği Birim	Sayı/Katar
Hazine-i Amire	26
Vaiz ve Amedci	1
Tezkireci	1
Mukataacı	1
Hazinedar	1
Mehterancı	1
Toparabacılar	12
Yeniçeriler	114
Kethüda	1
Yeniçerilerin cebeleri muhafazasına	3
Yayabaşı ve sekbanlar bölükbaşları	1'er

Tablo 1: Ordu İçin Tahsis Edilen Deve Sayıları⁸²

Muhtelif ve Mütenevvi Defterler, s. 167, 8 M 1070 [25 Eylül 1659] ve "... uğur-ı hümayunda sağ kolu tob ile urulub ...", s. 93, 12 N 1076 / 18 Mart 1666.

⁷⁹ Ruûs Defteri, 232, s. 15, 28 S 986 [6 Mayıs 1578].

⁸⁰ Ruûs Defteri, 232, s. 64, 29 Şevval 986 [29 Aralık 1578].

⁸¹ Ruûs Defteri, 232, s. 273, 29 R 987 [25 Haziran 1579].

⁸² Ruûs Defteri, 232, s. 397.

Deve sayılarının tahsis edildiği birimlere bakıldığında Hazine-i amire ekibi ve yeniçeri askerinin sayıca üstünlüğü görülmektedir.

Sefere katılan askerî birliklerin görev aldıkları bölgeler de ordu ruûs defterlerine kaydedilmiştir. Örneğin Bakü'de Şirvan gönüllüleri⁸³, Emir Han muharebesinde Şirvan yeniçerileri⁸⁴, Demirkapı kalesinin kaldırım inşasında Dergâh-ı âli yeniçerileri⁸⁵ yararlık göstermişlerdir. Askerî birlikler içerisinde değişimin hangi birlikten hangi birliğe olduğu da açıkça görülmektedir. Örneğin top arabacıları cemaatinden sol ulûfecilere, Dergâh-ı âli sipahiliğinden Dergâh-ı âli müteferrikalığına geçiş söz konusudur⁸⁶.

Lala Mustafa Paşa sefer hazırlıklarının ve sefer sürecinin önemli adımlarından birini oluşturan diplomatik alana yönelmiş, sınır beylerine Gürcü ve Kızılbaş beyleri itaate teşvik etmeleri hususunda emirler yollamış, Kırım Hanı, Şirvan ve Dağıstan hâkimlerine teşvik mektupları yollayarak Gürcü prenslerinin itaatini istemiştir⁸⁷. Diyarbakır beylerbeyi Derviş Paşa'ya gönderilen⁸⁸ hüküm-i şerîf sureti ile Birtos sancakbeyi Gorki'ye gönderilen nişan, Gilan hâkimi Cemşid Hân'a gönderilen nâme-i hümayun ve Şeki kazasının yönetimi görevinin verildiği berat suretleri de kaydedilmiştir⁸⁹. Defterde, Tiflis'e gönderilen mektupları taşıyan kişiler ile ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. Örneğin Şirvan müteferrikalarından Ali [b.] Mehmed Tiflis'e mektup götürmüş, Mahraka Savaşı'nda yoldaşlık etmesi ve yaralanması sonucu sipahiliğe terfi ettirilmiştir⁹⁰.

6. Muharebe İsimlerinin Tespiti

Defterde Emir Han Savaşı adıyla kaydedilmiş muharebe 9 Eylül 1578 tarihli Koyungeçidi Savaşı'dır. Tebriz hâkimi Emir Han, kalabalık bir ordu ile Osmanlı ordusuna baskın yapmayı hedeflemiş, askerlere ve

---

⁸³ *Ruûs Defteri*, 232, s. 10, Evâsıt-ı R 987 [10-20 Haziran 1579].

⁸⁴ *Ruûs Defteri*, 232, s. 15, 28 Safer 986 [6 Mayıs 1578].

⁸⁵ *Ruûs Defteri*, 232, s. 175, 19 S 987 [17 Nisan 1579].

⁸⁶ *Ruûs Defteri*, 232, s. 250, 16 R 987 [12 Haziran 1579].

⁸⁷ Birtos sancağı beyi Gorki, Tiflis canibi meliklerden Aleksandre ve Gürcistan melikleri ile ilgili hükümler için bkz. *Ruûs Defteri*, 232, s. 5, 6, 7, 8, 9.

⁸⁸ Hükümün birer sureti Karaman, Rum ve Erzurum beylerbeylerine gönderilmiştir.

⁸⁹ *Ruûs Defteri*, 232, s. 4-5, evâyil-i Zil'kâde 985 [10-20 Ocak 1578].

⁹⁰ *Ruûs Defteri*, 232, s. 291.

otlamakta olan develere zarar vermeleri üzerine Diyarbakır beylerbeyi Derviş Paşa tarafından, Özdemiroğlu Osman Paşa, Erzurum beylerbeyi Behram Paşa, Dulkadriye beylerbeyi Mustafa Paşa ve Haleb beylerbeyi Mehmed Paşa görevlendirilmiştir. Haleb beylerbeyi Mehmed Bey'in Kür Nehri kenarındaki düşman kuvvetlerine saldırısı neticesinde meydana gelen Koyungeçidi Savaşı 9 Eylül 1578 tarihinde Osmanlılar tarafından kazanılmıştır. Bu savaşta ağır kayıplar veren Emir Han birlikleri ve Emir Han'ın oğlu Kür Nehri'nden geçerken boğulmuştur.

Koyungeçidi zaferinin akabinde 16 Eylül 1578 tarihinde Ereş'e girilmiş, bölgenin Sünnî halkı büyük bir sevinç göstermiştir. Fethedilen topraklarda uygulanan gelenek gereği, Cuma namazı kılınmış ve hutbede Osmanlı sultanı III. Murad'ın adı zikredilmiştir. Beylerbeylik olarak tevcih edilen Ereş, daha sonra sancak haline getirilmiş, sancakbeyliğine Mehdikulu Sultan Savaşı'nda gösterdiği yararlıktan dolayı Ferhat çavuş getirilmiştir⁹¹. Ereş'in ardından Şemahı, Kabale, Bakü, Şaburan, Mahmudabad, Salyan ve Demirkapı fethedilmiştir. Özdemiroğlu Osman Paşa⁹², Şirvan beylerbeyi olarak kalmayı kabul etmiş ve bundan sonra Osman Paşa'nın bölgedeki mücadelesi artarak devam etmiştir. Defterde Özdemiroğlu Osman Paşa için yazılmış ve ebced hesabı ile 986 ve 987 yıllarının düşürüldüğü bir manzûme de vardır⁹³.

İran ordusuyla Şemahı'da sefer hazırlığı yapan Aras Han 9 Kasım 1578 tarihinde de Özdemiroğlu Osman Paşa'nın üzerine yürümüştür. Tatar askerine serdar olan Adil Giray'ın⁹⁴ beraberindeki Burhanzade Ebubekr Mirza ve İslam Giray Mirza idaresindeki askeri birliklerin de Osmanlı ordusuna katılmaları neticesinde İran ordusu yenilmiştir. Ruûs defterinde Aras Han Savaşı (12 Kasım 1578) olarak zikredilen savaş bu savaştır. Osmanlı ordusuna yardıma gelen Kırım birliklerinin

---

⁹¹ 2 Temmuz 1579, *Ruûs Defteri*, 232, s. 293.

⁹² Özdemiroğlu Osman Paşa hakkında bkz. Reyhan Şahin Allahverdi, *Kafkas Fatihî Özdemiroğlu Osman Paşa*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017. Çetin Sungur, Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2012.

⁹³ *Ruûs Defteri*, 232, s. 394. Osman Paşa ile ilgili yazılmış manzumeler hakkında bkz. M. Kemal ÖZERGİN, "Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şirvan Seferi ile ilgili Üç Manzumesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2 (1971), s. 255-289.

⁹⁴ *Ruûs Defteri*, 232, s. 29.

kumandanlarından Ebubekr Mirza'nın adamları Şirvan müteferrikalığına getirilmiştir⁹⁵. Kırım'dan gelen askeri yardımın, muharebenin kazanılmasındaki büyük etkisi açıkça görülmektedir.

Defterde aynı adla kaydedilmiş 27 Kasım 1578 tarihli Şahoğlu Savaşı, askerlerin manevi çöküşe uğramalarının askerî birlikler içinde çözümlerine sebebiyet vermesini göstermesi açısından önemlidir. Osman Paşa'nın Şirvan'da hâkimiyetini kurmasını ve Aras Han'ın yenilgisini haber alan İran şahı Hüdabende, Şahoğlu olarak anılan oğlu Sultan Hamza Mirza'yı Osmanlı ordusuna karşı sefere yollamıştır. Şemahı'da bulunan Osman Paşa gerekli tüm tedbirleri aldırması ve savaş için gerekli hazırlıkları tamamlamıştır. 20-30 Kasım 1578 tarihleri arasında bir sabah vakti, 80.000 kişilik İran ordusunun Şemahı üzerine geldiği görülmüş ve Şahoğlu kumandasındaki bu ordu ile Osmanlı kuvvetleri savaşa başlamışlardır. Adil Giray Sultan'ın Osman Paşa'ya yardıma gelmek üzere yola çıktığını öğrenen Şahoğlu, Şemahı yerine Adil Giray Sultan ile savaşmaya kalkışmıştır. Adil Giray Sultan esir düşmüş, kalan Tatar askeri ise kaçarak kurtulmuştur. Osman Paşa bu tür moral bozacak durumların ordu içinde duyulmaması için azami çaba göstermiştir. Çünkü Erzurum timarları defterdarı Hızır, Kaytas Paşa komutasında olması emrine rağmen firar etmiş, Karahisar sancakbeyi Ali Bey'i, Trabzon, Bayburd, Tercan ve Erzincan alaybeylerini, bazı görevlileri ve üç yüzden fazla askeri etkileyerek Levend ülkesine doğru kaçmıştı. Bu durumun orduda çözülmeye sebebiyet verdiği açıkça görülmektedir⁹⁶.

Daha güvenli olacağı düşüncesi ile Şemahı'dan Demirkapı yönüne yola çıkan Osmanlı birlikleri, hazineyi muhafazada dahi zorlanmışlar, Dal Mehmed Bey'in eşkıyaları dağıtması neticesinde

---

⁹⁵ *Ruûs Defteri*, 232, s. 71.

⁹⁶ *Ruûs Defteri*, 232, s. 72. "... Ereş üzerine Kızıbaş geldükde cenk olunurken firâr idüp sâir askerinin dahi firârına sebep olup bâ'dehu Şemahı'ya geldükde Şâhoğlu Şemahı üzerine gelüp üç dört gün cenk oldukda yine firâra mecâli kalmayıp bir gece Erzurum askerinden Karahisar beği Ali Bey ve Trabzon ve Bayburd ve Tercan ve Erzincan alaybeğilerin ızlâl idüp ve çavuşlar kethudâsı çavuşların ve zu'emâ ve erbâb-ı tîmârın ve'l-hâsıl Erzurum'un üç yüzden ziyâde askerini uydurub Levend cânibine firâr idüp hizmet-i lâzimesi muattal kalmağın ...".

hazine Demirkapı'ya ulaştırılabildiği⁹⁷. Hazinenin Demirkapı'ya ulaştırılmasında Çerkes Mustafa [b.] Abdullah Osmanlı askerine kılavuzluk yapmıştır⁹⁸. Defterde, hazinenin Şemahı'dan Demirkapı'ya güvenle ulaştırılmasında hizmet edenlere terakkiler ve terfilerin kaydedildiği pek çok kayıt vardır⁹⁹.

Dağıstan yakınındaki Küre cemaatinin Osmanlı birliklerine ait eşya ve hayvanlara saldırımları üzerine Osman Paşa, gönüllü ağası Divane Kaykı komutasındaki birlikleri göndermiş, Küre cemaati itaat altına alınmıştır. Ayrıca Kuraç Kalesi fethedilmiştir¹⁰⁰. Defterde, bu çatışma Küre Muharebesi olarak kaydedilmiştir. Benzer şekilde Tabaseran hâkimi Masum, zahire temini görevindeki kişileri öldürttüğünden Kiğı sancakbeyi Seydi Gazi Bey komutasındaki birlikler, defterde Mahraka Savaşı adıyla anılan çatışma ile bölgeyi itaat altına almışlardır.

Adil Giray Han'ın esir düşmesinin ardından İran şahı, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Demirkapı'da bulunmasını kendileri için Şirvan'ı ele geçirmek adına bir fırsat olarak görmüştür. 232 Numaralı Ruûs Defteri'nde, Çırac isimli mevzide Kızılbâş sultanlarından Mehdikulı Sultan'ın 2.000 İran askeri ile gelip savaştığı belirtilmiştir¹⁰¹. Çırac Savaşı'nda, Bakü gönüllüleri ağası Rüstem Ağa Mehdi Kuli Sultan'ı atından düşürerek başını kesmek suretiyle Kızılbâş ordusunun dağılmasına sebep olduğundan iki yüz bin akçe has ile Azak sancakbeyi olarak atanmıştır¹⁰². Bekir Kütükoğlu ve Fahrettin Kırzioğlu'nun eserlerinde, Çırac isimli yerde meydana gelmiş olan bu savaşta Mehdikulı Sultan adı zikredilmemiş, ancak defterde Mehdikulı Sultan Savaşı olarak kaydedilmiştir¹⁰³.

---

⁹⁷ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, s. 93.

⁹⁸ Hazineyi korumakla görevli askerlere kılavuzluk yapmış olan Çerkes Mustafa [b.] Abdullah ile ilgili görev tevcihi hakkında bkz. *Ruûs Defteri*, 232, s. 390.

⁹⁹ *Ruûs Defteri*, 232, s. 131, 144, 167, 386, 387, 388, 389.

¹⁰⁰ *Ruûs Defteri*, 232, s. 192, 29 S 987 [27 Nisan 1579].

¹⁰¹ *Ruûs Defteri*, 232, s. 293, 7 Ca 987 [2 Temmuz 1579].

¹⁰² *Ruûs Defteri*, 232, s. 293.

¹⁰³ *Ruûs Defteri*, 232, s. 293.

Demirkapı'nın Müslüman unsurlarından olup 5.000 kişilik Kaytak milletine mensup¹⁰⁴ bazı bozguncular, Osmanlı ordusuna çeşitli şekillerde tacizde bulunmuş, uyarılara karşın olumsuz hareketlerinin devam etmesi neticesinde Osman Paşa Kaytak üzerine yürümüştür. Kaytak Savaşı'nda sayı üstünlüğü karşı tarafta olduğundan Osmanlı birlikleri Hazar Denizi kıyısına çekilmişse de Osman Paşa çok az sayıdaki askeri ile çok sayıdaki Kaytak askeri karşısından başarıyla ayrılmıştır.

Safevi birliklerinin Şirvan'ı terk ettiklerinden haberdar olan Osman Paşa, Şemahı'da kalmış olan tüm teçhizatın Demirkapı'ya getirilmesini istemiştir. Bunun üzerine İran şahı emriyle Teke Muhammed Han komutanlığındaki Safevi ordusu Şemahı'ya gelmiş, Meskur ve Şirvan'a yakın bir bölge olan Kütah yaylağına yerleşmiştir. Defterde, buradaki çatışma Kütah Muharabesi adı ile kaydedilmiştir. Bu savaşta mücadele edenlere çeşitli ihsanlarda bulunulmuştur¹⁰⁵. Osmanlı ve Safevi kuvvetleri aralıklı olarak yaz aylarından sonbahara kadar çatışmışlar, kış mevsiminin gelmesi sebebiyle Safevi ordusu Şemahı'ya gitmiştir.

7. Hazar Denizi'nde Osmanlı Donanması Kurulması

Söz konusu dönem incelenirken en çok üzerinde durulan konulardan birisi hiç şüphesiz Hazar Denizi'nde Osmanlı donanması kurulup kurulmadığıdır. Osmanlılar tarafından gerçekleştirilmiş daha önceki İran seferlerinde Azak denizi, Don ve İdil ırmakları üzerinden Hazar Denizi'ne çıkma teşebbüsleri olmuş, II. Selim zamanında da Karadeniz ile Hazar Denizi'ni tamamen ticaret amacıyla birleştirme fikri geliştirilmiştir¹⁰⁶. 1578 yılında gerçekleşmiş İran Seferi'nde ise Osmanlıların bu denize ulaşmakla kalmadığını, ayrıca bu iç denizde ilk defa bir donanma oluşturduğunu 232 numaralı Ruûs defterindeki bazı hükümlerden anlamaktayız. Azak beyi Mehmed Bey, Kulzüm Deryası¹⁰⁷

---

¹⁰⁴ *Ruûs Defteri*, 232, s. 14. Zeyrek'in kitabında 20.000 kişi oldukları belirtilir. Bkz. Yunus Zeyrek, *Tarih-i Osman Paşa*, s. 51.

¹⁰⁵ *Ruûs Defteri*, 232, s. 298, 328, 361, 378.

¹⁰⁶ Sırrı Erinç, "Hazar Denizi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul 1998, s. 109.

¹⁰⁷ 232 Numaralı Ruûs Defteri'nde Hazar Denizi için Bahr-i Kulzüm/Kulzüm Deryası

ve Kür nehri kaptanlık görevine getirilmiştir. Mehmed Bey'in Hazar Denizi kaptanlığı, beylerbeylik derecesi ile verilmiş olması sebebiyle ayrıca önemli bir görev olmuştur¹⁰⁸. Dergâh-ı âlî gönüllülerinden dokuz kişi, Hazar Denizi'nde bulunan gemileri tamir ettikleri için terfi ve terakkî almışlardır¹⁰⁹. Dergâh-ı âli sipahi cemaatinden olan üç gemi reisine, Bakü'deki hizmetleri karşılığında terakki verilmiştir¹¹⁰.

8. Cephedeki Sağlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde ilaç yapma ve denetimi görevi sarayda helvacıbaşının ve hassa tabiplerinin, darüşşifalarda ise çeşitli görevlilerin sorumluluğundaydı¹¹¹. Padişah sefere çıktığında yanında bizzat hekimbaşı bulunurdu. 1578 yılında gerçekleşen İran seferi örneğinde olduğu gibi padişahın serdar olarak katılmadığı seferlerde saray hekimlerinden biri ordu hekimbaşısı tayin edilirdi. Ordu mensuplarından yaralanan veya hastalananlar için de hekimler, cerrahlar ve eczacılar görevlendirilirdi. XVI. yüzyıl özelinde savaş yaralanmalarında gerekli cerrahi müdahaleler hakkında kaynaklar¹¹² olsa da ordu hekimlerinin kullanmış oldukları ilaçların içerikleri bilinmemektedir¹¹³. 232 numaralı Ruûs defterinin son sayfasında sağlık sorunlarında kullanılabilecek bir ilaç (macun) için gerekli bitkilerin listesi ve bu ilacın faydalı olduğu hastalıklar belirtilmiş, *temme* ifadesi ile defterin yazımı tamamlanmıştır¹¹⁴.

---

ifadeleri kullanılmıştır. Hazar denizi ve Kızıldeniz'in geçmişte kullanılmış olan isimleri hakkında bkz. Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafyasında İki Yer Adı (Bahr-i Kulzüm/Kurzüm) Üzerine", *İlmî Araştırmalar*, Sayı 2 (1996), s. 7-12.

¹⁰⁸ *Ruûs Defteri*, 232, s. 390.

¹⁰⁹ *Ruûs Defteri*, 232, s. 224.

¹¹⁰ *Ruûs Defteri*, 232, s. 261, 24 R 987 [20 Haziran 1579].

¹¹¹ Arif Bilgin, "Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler", *Osmanlılarda Sağlık-I*, ed. Coşkun Yılmaz ve Necdet Yılmaz, Biofarma, İstanbul 2006, s. 234.

¹¹² Konuyla ilgili eserlere örnek olarak bkz. Elif Gültekin, "Fatih Sultan Mehmed Dönemi Tıbbi El Yazmalarına Göre Savaş Yaralanmalarında Uygulanan Tedaviler", *Uluslararası Fatih Sultan Mehmed Dönemi Osmanlı Dünyası Sempozyumu (ideoloji-Diplomasi-Savaş-Fetih) Bildiriler Kitabı*, 12-13 Nisan 2019, İstanbul 2021, s. 73-79.

¹¹³ Sinem Serin, "Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Müessesesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2020.

¹¹⁴ *Ruûs Defteri*, 232, s. 407.

Bitkilerin karışımında kullanılacak miktarlarının *dirhem* ölçüsüyle verildiği ve oldukça faydalı olduğu belirtilen¹¹⁵ bu tarifin hangi rahatsızlıklara iyi gelebileceği de kaydedilmiştir. Buna göre bu ilaç fiziksel hastalıkların sebebi görülen ruhsal hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır¹¹⁶. Meselâ dilde olan gamı giderüp kalbe ferah virür ifadesi ile psikolojik yönden faydalı olduğu belirtilen macunun, yukarıda bahsetmiş olduğumuz savaş dönemindeki psikolojik ihtiyaçların karşılanması aşamasında kullanıldığı düşünülebilir. Sefer organizasyonunda çok önemli bir yeri olan zihinsel hazırlık Osmanlı Devleti'nin uzmanlık alanlarından biriydi denilirse doğru bir ifade olacaktır. Bilindiği üzere ordu-yı hümâyun sefere çıktığında tüm memlekette dualar okunmak suretiyle dua ordusu da görevini yapmıştır. Bu durumun manevi desteği ise cephedeki askerin¹¹⁷ psikolojik olarak hazır bulunma durumunu olumlu yönde desteklemiştir. Ayrıca sefer organizasyonunun aslında birinci dereceden önemli öğesi olan askerin iyi hal üzere bulunmasının hedeflendiği anlaşılabilir. Kansızlık¹¹⁸, güçsüzlük¹¹⁹, vücuttaki tutukluk¹²⁰, iştahsızlık¹²¹, hazımsızlık¹²² durumları ile mide, ciğer ve bağırsak¹²³, felç¹²⁴, balgam ve safra¹²⁵, cilt¹²⁶, ağız ve diş¹²⁷, hastalıklarına iyi gelen bu macun tarifi savaş şartlarında meydana gelmesi kuvvetle muhtemel hastalıkların tedavisinde kolaylık

---

¹¹⁵ “*Hâssıyyeti gâyet ile çokdur*”. *Ruûs Defteri*, 232, s. 407.

¹¹⁶ Geleneksel tıbbın “Duvarı nem, insanı gam yıkar” sözüyle özetlenen ve ahlât-ı erbaa üzerinde etkisi önemli görülen psikolojik ve sosyal tesirlerin edebiyata yansımaları hakkında bkz. Bilal Kemikli, “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1 (2007), c. 16, s. 19-36.

¹¹⁷ Sefer için askerlerin ruhsal ve fiziksel ihtiyaçlarının önemi hakkında bkz. İsmail Güntan, *Osmanlı Neferi ve Savaş (1593-1699)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2015.

¹¹⁸ “... ve benzi kızardur”.

¹¹⁹ “... ve gâyet mukavîdur”, “... ve dizleri muhkem ider ...”.

¹²⁰ “...ve süddei def' ider”, “... ve burüdetden ağız eğilmesine dahi nâfi'dür ...”.

¹²¹ “...ve taâma iştihâ virür”.

¹²² “...ve gâyet ile hâzımdur”.

¹²³ “...ve mi'deyi ve ciğeri ve bağırsakları taze idüp yelün giderür”, “... ve yüreğe su durmasını giderir...”.

¹²⁴ “...ve dalağı ve fâlice nâfi'dür”.

¹²⁵ “...ve balgamı ve sevdayı def' ider”.

¹²⁶ “...ve tâûna dahi nef'i vardır”, “... ve cüzama ve nikrîse ve nef'i vardır ...”.

¹²⁷ “...ve diş eti kanamasın giderür”, “... ve ağız râihâsın giderir...”.

olması için kaydedilmiş olmalıdır. İlacın içeriği ise aşağıdaki şekildedir:

Bitki Adı	Miktar	Bitki Adı	Miktar
Zurun(?) Akrebi ¹²⁸	15	Behmen-i sürh ¹²⁹	5
Farhel	5	Behmen-i mi'de	5
Besbase ¹³⁰	5	Kalan-ı Sağır	5
Sa'd	5	Ceviz-i devâ	5
Kenân	5	Za'ferân ¹³¹	5
Mastaki ¹³²	5	Hassetü'üs-sa'leb	5
Lebbân ¹³³	5	Dâr-ı fülful ¹³⁴	5
Tohum-ı Gördes	3	Bâzeriç-i bûy	11
Tohum-ı Havuç	3	Fülful	5
Tohum-ı Râziyâne ¹³⁵	5	Narançıl	5
Darçın ¹³⁶	5	Sünbül	5
Havlicân	5	Riz-i (...?)	5
Nuredden	5	Afyon	10
Riz-i Sâd	5	Misk-i çekirdek	10
Anason	5	Asel-i musaffâ ¹³⁷	555
Ûd ¹³⁸	1		

Tablo 2: Defterde Kayıtlı Macun / İlaç Formülü

¹²⁸ Zûrunbâd ya da zûrunbe adıyla bilinen bitki yabancı zencefildir. Bkz. Arif Bilgin, "Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler", s. 239.

¹²⁹ Kırmızı Kavzaköktü, turp benzeri bitki.

¹³⁰ Hindistancevizi.

¹³¹ Safran.

¹³² Sakız.

¹³³ Süt.

¹³⁴ Biber ağacı.

¹³⁵ Rezene.

¹³⁶ Tarçın.

¹³⁷ Saf bal.

¹³⁸ Öd ağacı.

Sonuç

Ruûs defterleri Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teŐkilâtları, coğrafi alanı ve vazifeli kişilerin kayıtlarını göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir. Ordu ruûs defterleri ise muharebe sürecinde bulunan ordunun durumu, savaş hazırlıkları, lojistik, diplomatik ve psikolojik ihtiyaçları göstermesi açısından ayrıca değerlidir. 1578 yılında yapılan İnan seferi hakkında İstanbul'dan ordunun çıkışı ile baŐlayarak günü gününe tutulmuş ve kronolojik açıdan Őüpheye mahal bırakmayan 232 numaralı ruûs defterinde, harp tarihi alanında istifade edilebilecek değerli bilgiler mevcuttur. Ordunun sefere gidiŐinde stratejik öneme sahip olan yol güzergâhı, diğer kaynaklar ile karŐılaŐtırıldıęında daha detaylı Şekilde verilmiştir. Karşı taraf ile gerçekleŐtirilen karŐılaŐmanın muharebe ya da çatışma olup olmadığının ayrımı net bir Şekilde görölmektedir. Savaş süresince iaşe, ikmal, lojistik, ateşli silah kullanımı gibi çok çeşitli alanlarda fikir edinme Őansı ve yeni fethedilen bölgelerin idarî teŐkilâatlanması kapsamında yapılan görevlendirmeler ile taşra yönetiminin dinamikleri daha detaylı görölebilmektedir. SavaŐlarda çok önemli olan psikolojik destek amacıyla sefere katılanları ödüllendirme tekniğinin kullanıldığı ve Osman Paşa'nın askeri güçlü ve istekli tutmak için mümkün olan en çok sayıda tevcihte bulunduğu görölmektedir. Harp tarihinin bir diğer önemli kısmı olan imar faaliyetleri ise kale ve köprü inŐası hakkındaki kayıtlardan takip edilebilmektedir. Savaşta yaralanan askerlerin tedavisi için kullanılmak üzere kaydedildiği düşünölen bir macun tarifi ile bu macunun kullanılabileceği hastalıkların da belirtilmesi, savaşta uygulanan sağlık hizmetleri hakkındaki araŐtırmalara katkı sağlayacaktır. Tüm bu kayıtlar, tarih araştırmalarında son derece önemli bir yaklaŐım olan “dönemin Őartlarını anlamak” hususunda kıymetli bilgileri önümüze sermektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA)

BOA, *KK.d.*, 7516, *Muhtelif ve Mütenevvi Defterler-16*

BOA, *KK.d.*, 232, *Ordu Ruûs Defteri*

Kaynak Eserler / Primary Sources

Asafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâatnâme-Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri (1578-1585)*, yay. haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2006

Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî (971-1003 / 1563-1595)*, yay. haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1989

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

AFYONCU, Erhan, “Defterhane”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1994, c. 9, s. 100-104

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018

AGOSTON, Gabor, “Osmanlı Muharebe Taktikleri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, yay. haz. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 65-77

AK, Mahmut, “Osmanlı Coğrafyasında İki Yer Adı (Bahr-i Kulzum/Kurzüm) Üzerine”, *İlmî Araştırmalar*, Sayı 2 (1996), s. 7-12

ALLAHVERDİ, Reyhan Şahin, *Kafkas Fatihî Özdemiroğlu Osman Paşa*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017

ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı-Safevi İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmed Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul 2001

ARIBOĞA, Dilek, 217 No'lu Ruûs Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2019

- AYDIN, Bilgin, Osmanlı Bürokrasisinde Divân-ı Hümayun Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2003
- AYDIN, Bilgin, Rifat Günalan, “Ruûs Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 38 (2011), s. 27-160
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2017 (4. Baskı)
- BARCAN, Ömer Lütfi, “Timar”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, İstanbul 1979, s. 286-333
- BİLGİN, Arif, “Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbî Bitkiler”, *Osmanlılarda Sağlık-I*, ed. Coşkun Yılmaz ve Necdet Yılmaz, Biofarma, İstanbul 2006, s. 231-247
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007 (24. Baskı)
- EMECEN, Feridun ve İlhan ŞAHİN, “Amasya Antlaşması”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1991, s. 4-5
- EMECEN, Feridun, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010
- EMECEN, Feridun, “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Tarih Araştırmaları Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s. 241-268
- ERENDİL, Muzaffer, *Askeri Tarih ve Türklerde Askeri Tarih Çalışmaları*, Genekurmay Basımevi, Ankara 1990
- ERİNÇ, Sırrı, “Hazar Denizi”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 17, İstanbul 1998, s. 109
- GENÇ, Serdar, Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012
- GÖYÜNÇ, Nejat, “XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 22 (1967), c. 17, s. 17-34

- GÜLTEKİN, Elif, “Fatih Sultan Mehmed Dönemi Tıbbi El Yazmalarına Göre Savaş Yaralanmalarında Uygulanan Tedaviler”, *Uluslararası Fatih Sultan Mehmed Dönemi Osmanlı Dünyası Sempozyumu (ideoloji-Diplomasi-Savaş-Fetih) Bildiriler Kitabı*, Fatih Sultan Mehmed Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021
- GÜNTAN, İsmail, Osmanlı Neferi ve Savaş (1593-1699), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2015
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Menzil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, Ankara 2004, s. 159-160
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998 (5. Baskı)
- İŞBİLİR, Ömer, XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İlaş, İkmal ve Lojistik Meseleleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1997
- KILIÇ, Orhan, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı 31 (2012), s. 87-128
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1998
- KOÇAK, Turgay, Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Askerî Harekât Alanı ve Muharebeler (1578-1590), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Lala Mustafa Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara 2003, s. 73-74
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993
- MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2010

- ÖZERGİN, M. Kemal, “Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Şirvan Seferi ile ilgili Üç Manzumesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2 (1971), s. 255-289
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, c. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983
- SEDİROĞLU, Serdar Cem, “Türk Tarihçiliğinin İlgi Bekleyen Alanı: Askeri Tarihçilik”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, Sayı 4 (2021), c. 20, s. 2055-2074
- SERİN, Sinem, Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Müessesesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2020
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1986
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006
- SUNGUR, Çetin, Habeşistan’dan Kafkasya’ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2012
- SÜMER, Faruk, *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999
- ÜNALP, Levent, “Türk Harp Yazıcılığına ve Askeri Tarih-Harp Tarihi Konularına İlişkin Değerlendirme”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı 40 (2018), s. 64-80
- YANCI, Ülkü “1576 Numaralı Defter Örneğinde Ruûs Defterlerinin Vakıf Atamaları Açısından Önemi”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 53 (2020), s. 47-66
- ZEYREK, Yunus, *Tarih-i Osman Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001

EKLER

Ek 1: 232 Numaralı Ruûs Defterinde Yer Alan İlaç (Macun) İçeriği ve Kullanım Alanları.

404

مجن مادة الجواة بودر

زنجبیل ۱۵
عشبه ۱۵
ویبل ۱۵
بساله ۱۵
سعد ۱۵
کمان ۱۵
مصطکی ۱۵
بنان ۱۵
کم کوش ۱۵

تخم صوج ۱۵
تخم زنبق ۱۵
دیجینی ۱۵
خجیان ۱۵
نوبیان ۱۵
سیرباد ۱۵
افینی ۱۵
عش ۱۵

سمن ۱۵
سمن سفید ۱۵
قالی صغیر ۱۵
جزیریا ۱۵
زعفران ۱۵
حصب ۱۵
داغینل ۱۵

بانوج بونی ۱۱
قلقل ۱۵
زنجیل ۱۵
سنبل ۱۵
زینب ۱۵
افینی ۱۵
چکرک ۱۵
عشبه ۱۵

خاصی غایتا بله جو قدر متلا دله اولان غمی کیده روید قله فرج و پرور
و کبری قزدر و غایت مقویدر و موده بی و چکری و بغر سفاری نازه ایدر
بلن کیده در و سده و دنی ایدر و طلاء و قلی نافعدر و بلنغ و سودانی
دفع ایدر و طلاء دانی نفعی وارد و بی حکم ایدر و تلوی زیاد ایدر
و دنی ای قناسن کیده در و دنی ای حکم ایدر و بود که صوطورون کیده در
و طامه اشتها و پرور و غایتا بله ها صدد و اغر دایم کیده در
و جزاه و نقره و عرق الشایه نفعی وارد و پرور دن اغر کیده
دانی نافع در ۱۵

Ek 2: 232 Numaralı Ruûs Defterindeki Muhtelif Kayıtlardan Örnek

Extended Summary

Ruûs registers, in which the appointment record of civil servants are written, contain the records created by the serdar during the war times. Army Ruûs registers contain important data to be able to understand the war conditions. These registers are the first-hand sources to determine the strategy and psychology of the wars and battles. In addition, it is possible to follow the war economy, geography, health and morale of soldiers. All of these are among the main objects of military history researches.

The Ruûs Register numbered 232 sheds light on the period between 1578-1579 when the Ottoman-Safavid wars took place. This war witnessed an interesting struggle because there were serdars; one of them was Özdemiroğlu Osman Pasha who shined like a star. It is clearly seen that Osman Pasha made incentives and rewarded soldiers to keep the army in order. On the other hand, it can be seen by following the army ruûs books that those who deserted during the war were also punished.

One of the important aspects of the army ruûs registers is the ability to follow the Ottoman army in detail from Istanbul to Tbilisi. As a result of this war, two separate routes were used because of having two serdars. This army registers, gave detailed information about the preparation process, logistics and equipment supply of the war. Also, the registers reveal the war technology of the period. It is also possible to access the records of those who took part in using gunpowder, firearms and cannon. In addition, all elements of the state, especially the treasury (treasury-i amire), mehteran, preachers and bureaucrats, can be clearly identified, down to the number of camels allocated. The description of a type of medicine recommended for the treatment of various physical and mental illnesses that might arise during the campaign is one of the interesting records in the army ruûs book.

The clarification of the above-mentioned issues through such army registers will facilitate the understanding of historical events and provide a more objective perspective as a result of understanding the conditions of the period.